

Збереження рідкісних лікарських видів Orchidaceae на території м. Харків

¹Філатова О.В., ²Надточій Г. С.

Кафедра ботаніки

¹Національний фармацевтичний університет, кафедра ботаніки (м. Харків, Україна) ²

Науково-дослідна установа “Український науково-дослідний інститут екологічних проблем”
(УКРНДІЕП) (м. Харків, Україна)

anna_sylvia@ukr.net, ztaxonf@gmail.com

Харків – найбільший промисловий, соціально-економічний, науковий та культурний центр на сході України. Незважаючи на значну забудову, в місті збереглися природні комплекси – осередки зростання лікарських, декоративних, медоносних, рідкісних видів рослин, які, переважно, приурочені до заплав річок та лісових масивів.

В Україні зростає 68 видів Orchidaceae, всі вони занесені до Червоної книги України (2009). На Харківщині поширені 17 видів, що належать до 9 родів. Зозулинцеві є типовими геофітами, мають підземні метаморфізовані органи – бульби або кореневища, що містять запас поживних речовин. Ще з часів Теофраста підземні бульби Orchidaceae використовували у традиційній Грецькій та Азіатській фармакології. Екстракт з *Dactylorhiza maculata* (*Orchis masculata*) з початку 19 ст. призначали у Європі, як загальнозміцнюючий засіб та для лікування цукрового діабету, дизентерії, паралічу, недокрів'я, як афродизіак.

Лікарська рослинна сировина *Saler Tuber*, це висушені бульби та кореневища багатьох видів орхідей круглої, овальної чи пальчастої форми. Салеп бульби мають здатність загущувати рідини. Вони містять до 50 % слизу, що складається з глюкоманану і при гідролізі вивільнює манозу, в них багато крохмалю (25–30 %) та декстрину (до 10 %). В незначній кількості містяться білки (до 5 %), смоли, мінеральні речовини та ефірна олія.

Наші дослідження раритетного фіторізноманіття, проведені протягом 2000–2020 рр. довели, що в межах м. Харків зростають популяції 9 видів Orchidaceae, що належать до 5 родів, це понад половина видів, що властиві для території Харківської області. Серед них *Anacamptis coriophora* (L.) R.M. Bateman, Pridgeon et M.W. Chase s.l., *A. laxiflora* (Lam.) R.M. Bateman, Pridgeon et M.W. Chase, *A. palustris* (Jacq.) R.M. Bateman, Pridgeon et M.W. Chase, *Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó s.l., *D. maculata* (L.) Soó s.l., *D. majalis* (Rchb.) P.F.Hunt et Summerhayes s.l., *Epipactis palustris* (L.) Crantz, *Listera ovata* (L.) R.Br., *Orchis mascula* (L.) L.

Найбільше видове різноманіття та найчисельніші популяції Orchidaceae приурочені до заплави р. Уди. Саме тут на площі 3 га розташована ботанічна пам'ятка природи місцевого значення «Залютинська», де протягом 30 років ведуться моніторингові спостереження за сьома видами зозулинцевих. Треба зазначити, що останнім часом, після проведення робіт з ремонту та реконструкції ЛЕП, що проходить повз території заказника, чисельність багатьох рідкісних видів тут суттєво скоротилась, а *Listera ovata*, для якої це єдине місцезростання у межах міста, взагалі зникла. Природне місцезростання *Anacamptis laxiflora*, *A. palustris*, *Orchis mascula*, *Dactylorhiza maculata*, *D. incarnata*, *D. majalis*, ми знайшли у заплаві Кітлярчиного струмка (притока р. Харків), а *D. maculata* у заплаві р. Сухий Жихор (притока р. Лопань).

Орхідеї, з яких отримують салеп, не можна виростити у культурі. Для заготівлі сировини використовують виключно дикорослі популяції, і чисельність їх останнім часом у світі сильно скоротилася. В країнах Європи майже всі орхідеї занесені до переліків охоронюваних рослин, вони зазначені у Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення – отже їх заготівля суворо заборонена.